

բերութեամբ որ այս բակը կամ առջեւը կը
գտնէր՝ իրկու կողմն աջու ձախ շարուած նիցիկ-
ներու շաքը, կամ բակին չըս կողմը կը պա-
տէին նիցիներու:

(Հարսանակելի.)

L. B. 8.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱՄԱՍՆԱԿԱՆ ԱՐՂԵՒԹՈՐՈՒԹԻՒՆ ԲԵԼՔ ԵՒ
ԼԵՐԸ ԳԻՏԵԱԿԱՆԱՑ

Өрөхэн Өлүмтүн таалыкчанан түйүштүрүшбийн
нүүцүүдийн эр Հայոց աշխարհը, եւ ծրագրը՝ նախ
այսոց թөөнүүпийр արծանարդтүүшбийс ուսишилжүүлэлт-
түүдээс: Үзүүлэвчийн аялгынчилж болсун аялчилын үүс түшнээш
չүн, բայց տашуулсан զանძхэртэй մаншыг մаншылчын
төлбөрчүүлгүүртэй នաриасынчынчадын այлбайж անզад,
төрсөг կүрүүлж болсун մөр Ծүүхрүүлжиг ծանօթшадигүүдэг
Фарабидинчийнчадын (անժ Անդրէն, 1898, իշ 281–284
և 1900, 66–68): Այժմ սүн տүшнээш է Նар տөлбөрчүү-
лэх Մալ և Գ. Քէմинէն Վիննայի Үзүүлэвчийнчадын
Чөлөөний մէջ (C. F. Leibniz, Von der deutschen
Atmosphärischen Expedition, ի Ծүүхрүүлжի Վիեննա Հայոց
համար Տүүхийн աշխարհ կա տүшнээш, բայлаан
түнштэвдээ է, եւ մөн տөлбөрчүүлж վրայ այս տаш-
уулжилж болсун առ ուն որ այлбайжын տүшнээш է նա է
түүлүүлдэг պүүхтүүлжбийн մүүшгүүр, նэтишүүрчын
төлбөрчүүлж մէջ Կախире ամէн Կүнөөр շогшфын:
Այս այս տөлбөрчүүлж է զոր կ ծանօթшадигүүдэг
Ծүүхрүүлжиг: Տես այս կը ծանօթшадигүүдэг մөр
Ֆաрабидинч: Տես այս կը բաшын մөрнүү վելաштру-
мэр ուր չպայպацын իրան այлбайжүүлж Կախին,
төрсөг սүүлчүн շատ համагүй եւ բաшын մը տու բաшын
միայն: Դրութէ է 1899 տարы նүүчлэхтэй:

S. E. S.

Սեծ ուրախութեամբ յանձն կ'առնում՝
որչափի իրաց արդի վիճակը կը ներէ, իսծի եղած
առաջարկութիւնն՝ այս մերթիւ լնմեցըցոլաց
շքանին համար աեզզեկութիւն մը տալ հետար-
զսական այն ուղեւորութեան մասին, զոր բնէլք
եւ ես կատարեցին Հայոց աշխարհին մէջ :

Տեղեկադիրս ի հարկէ առ ժամն վերը-
նական չէ: Ապացուած բայխագի արդեանց մա-
սմի վերընական համար տալու պարտականք ենք
նախ այս շնեմարաններուն եւ Ընկերութեանց որ
պասանցին մեջի: Այս վայրկենիս եւ ոչ այլ
կարելի է վերընական տեղեկատութիւնն ըն-
թափ որ մեզնէ մէկը տախաւուն Հայոց աշխարհն
է՝ քաղաք մեր ձեռնարկութիւններն վերընակա-
նապէս աւարտելու: Միայն երբ Քելք որ ամիս-
ներ ավելուրած է ի իզմէ բաժնուած, առ դառ-
նաւ կարեի ախիս սրբա մեր երկուորին Հետա-

զառա թեանց ամելովակն արդիւնքները լիսվին կըսել եւ ծշիր որոշել Սահայտ եւ այնպէս Տիմայ ալ ազարդինչն, աշքի առջեւ ունենաւ- լով մեր այլեւայլ տեղեր հրասարակած նախագր- տեղեկագիրները¹, ամփոփ կերպով ընդհանուր տեսութիւն մ'ընել ողջուրութեան ընթացքին եւ ձեռք բերուած արդեանց մէկ մասին, աւել- ցնելով ալ այլեւայլ նոր կէտեր:

Աւղեւորներուս՝ որ 1898 տարւոյ Մայիս
8ին բերլինէն ձամբայ ելանք, նպատակն էր՝

վաղեմի Խալքի պէտն (ուրաբուեան, վանեան) պետութեան երկիրն՝ կարելլցի չափ իր ամբողջ տարծութեամբ՝ պատիլ ծանօթ բեւեռագիր արձանագրութիւնը նաև ամսաթել եւ նոյն կարգի որ բեւեռագիրներ փնտաել, մինենյ ժամանակ պատաս երկիրներ՝ որչափ կարելլ եր՝ աշխարհագրութեամբ լրաւարել եւ հետազարել:

Այս երկիրներուն ուր բեւեռագրութիւնն ընտելակն էր, Հնախսական հետազոտութեան երկար ժամանակ ամսանակից էին գերմանացի քննիչներ, գերմանացին ընդարձակ մորով, թէեւ նախ գերմանացին մը՝ Գրուտֆէնդ՝ բեւեռագրութիւնըն առեղջլու ճամբան ցուցուցան էր: Դարուս ընթացքին մէջ Ասորեսան եւ Բարելասան հետազոտեցին գլաւարաբար Անդղեացիներուն որ Գաղղիացիները: Այժմ՝ միայն Նմբրիացիներէ ետքը գերմանացիք ու մուշուն կից ըլլայ կը սկսին Սակայն շատ յառաջ այն ժամանակն, երբ Շուաս եւ Լայորդ Խորսարդի եւ Կույունջուկի մէջ Ասորեսաններոյ արքունի պալասներուն աւերանիր զատ առձանագրութեանց անբաւ ճշխութեամբ, նցն իսկ նախ քան այն ժամանակին՝ երբ Շուունուփի եւ Լսոսնի յաջողեցւ՝ Գրուտֆէնսի բեւեռագիրը առեղջլու առեղջլու կերպին վկայ Հիմնաւելով եւ զարգանելով՝ Տին պարսկական բեւեռագիր արձանագրութեան լիովին հասկընալ, գերմանացի քննիչ մը պատաս էր Հայոց աշխարհն գերմանացաց մը դրդմանը: Հէսօնիցի դիմանական Պրոֆ. Շաուլ նախահայ բեւեռագիրը արձանագրութեանց անբաւ ճշխութեամբ, նցն իսկ նախ քան այն ժամանակին՝ երբ Շուունուփի եւ Լսոսնի յաջողեցւ՝ Գրուտֆէնսի բեւեռագիրը առեղջլու առեղջլու կերպին վկայ Հիմնաւելով եւ զարգանելով՝ Տին պարսկական բեւեռագիր արձանագրութեան լիովին հասկընալ, գերմանացի քննիչ մը պատաս էր Հայոց աշխարհն գերմանացաց մը դրդմանը:

Շուլիթ գլխաւոր դրդողը չէր՝ ինչպէս սովորաբար կը կարգանք եւ ինչպէս ես ալ յառաջ գրած եմ, գաղղիացի գիտականն Աէն-Մարտէն, այլ նոյն իսկ նիսն կորլ Ռիտսէր՝ արդի պատմական աշխարհագրութեան հիմնագրը, որ Շուլիթ ցցց տուաւ հետազոտելու այս առաջարկը եւ յետոյ ալ նպաստեց Աէն-Մարտէն որ ազգէ Շուլիթ վկայ:

Շուլիթ հաւաքած եւ իր մահուանէն երկար ժամանակ նորն Ասխական թերթին (Journal Asiatique) մէջ հրատարակուած նիւթերն երկար առեն նախահայ բեւեռագիր արձանա-

գրութեանց հիմնական ատաղը կազմած են, միայն հետոցինեակ պատահական մասնակի դիւն աերով առաջացած: Այս շրջանին՝ երբ նիւթերը կամաց կամաց կը նոխանային մասնական նոր դիւներով, նախահայ բեւեռագրութեանց ընթերցման սկիզբն ըրին՝ Ոպպէտսի ռաւացին ակնարկութեանէ մ'եները՝ Ճինոր, Աէյս եւ գիւրյաց: Աէյսի թարգմանութիւնին, որչափ ալ այլեւայլ տեսակէտով անպաշտանելի, յաճախ ինքնին մօթին եւ նաև անիմաս ըլլան ճամբայ ցուցուցին քննութեան, եւ ամէն ժամանակ երախագիտութեամբ պիտի համարուն այս ճիւղին մէջ իրը հիմն ամէն հետազոտութեան:

Պատրաստաղական շրջանիս վերջինն աւատրիակն դիւնութիւնն ալ մասնակից եղաւ նշանաւոր եւ յաջող կերպով: Պրոֆ. Վիւնչ (Բրագէն) երկրախոսական նպատակներով կատարուած տղեւորութիւնն մը դառնալու ժամանակ հետո բրաւան նախահայ այլեւայլ բեւեռագիր-արձանագրութեանց ընդօրինագրութիւններ, ուրանցմէ մին հրատարակեց Դաւիթ Հայնրիխ Միւլլէր¹: Հրատարակութեան յարակից իւղական հետազոտութիւնն՝ որ մասնական մէկնարկանութիւնն մը շատ աւելի մէծ նշանակութիւն ունինէն, մէծ զարգացուում մը կը ցուցնեն նախահայ արձանագրութիւնն գիւնականորէն քննելու եւ զանոնք աւելի խորաթափանց հասկընալու մէջ:

Նախահայ արձանագրութիւնն կանոնաւոր կերպով հասաքելու սկզբնաւորութիւնն մ'ենցու թերթի 1891 տարին Հայոց աշխարհն մէջ կատարած հետազոտականութեւորութեամբն շամարդութունն ըստ այս նպատակաւ չէր եղած. Բայց պատահմամբ եւ բարեկազու պարագաներու շնորհիւ, զորոնք ուրիշ անդ մը նկարագրած ենք², իսկ լեռական արձանագրութեանց ասաղը մէծապէս ճշխութեամբն որով արձանագրութեանց գանուելուն ամէն պարագաներն ամենամշշդ կերպով:

¹ Sayce, The cuneiform inscriptions of Van, & the Royal Society Journal of the Royal Asiatic Society XIV (եւ լոր ուրիշ առելու առելուածներ նոյն J.R.A.S. թերթին յայնուշաբերութիւններ)

² Guyard, Les inscriptions de Van, à propos d'un ouvrage de M. Sayce, & գերմանական Mélanges d'Assyriologie, p. 113-144.

³ David Heinrich Müller, Die Keilinschrift von Asehrut-Darga, & գերմանական Abhandlungen der Wiener Akademie der Wissenschaften, 1888. Հառաջանք անդամականաւ են նաև Ասուանական արձանագրութեանց:

⁴ Ցեղական յայուսածն ի թերթի Deutsche Rundschau, 1894 դեկտեմբեր:

¹ Ցեղական յայուսածն ի թերթի Erdkunde, IX, 981ff, ուր իրեն կը պահանջէ առաջնութիւնն պատի ինդրոյ մէջ՝ իր հակիր առաջն կարեւագ առեղջութիւնն լիովանար կերպով տառված:

կը նշանակուեին, կարելի եղաւ բնագրիներն աւելի լւս հասկնալ, եւ ասով աւելի ճանշնալ այն քաղաքակիթութիւնն՝ որով պարզ ժողովուրդը կանգնած է այս արձանագիրքն:

Այս իմաստով հիմնական նշանակութիւն ունեցաւ Շամիրամայ-ջրանցքն (Շամիրամ-սու) եւ Բուսասի կոթողն արձանագրութիւնը: Երբ այն հսկայագործ ջրանցքն՝ զրա առաջին անգամ մանրամասն նարագարակ է բեր, թիվորի վրայ շատ յաճախ կը գտնենք արձանագիրներ, որ յէական այսպէս են:

Menuaše ini pili aguni Menuai-pili tini
•Մենուա զայ ո՞ւ շնեաց, Մենուասոյ ո՞ւ անունն
այն ժամանակ անհրաժեշտ էր հետեւ ցնել որ
pili կը նշանակէ ջրանցք՝ կամ թերեւ ջրանցքի
թում, որ արդէն ամենագիլաւոր ցնութիւնն
էր, եւ որի մասնամթոր հայ մատնեացիրներէն
հիացմանը կը յիշաւի իր թուալ թուալ («ա-
բուրոյ ի երակ»¹): Ցառագագոյն pill բառն որ
ծանօթ էր թեւեռագիր բնագրէ մը (Շուց, Թիւ-
ժի), առաջ մասարութեան առնելով Ըսլիք
տուած, աեղեկութիւնն նյոյն թեւեռագրին
գտնուած աեղեց նկատմամբ, կը մեկսուեր իրը
թէ «արձանագիր», նշանակէ թէեւ պէտք էր
ինքնին համզուիլ որ շատ անյարմար բան կը-
լար, եթէ թագաւոր մը նիք զինքն արձանագրի
մը իրը քանդակիլ տուողն անուանելէն եամե-
դարձել նյոյն արձանագիրն իր անուամբ ա-
նուանէր, այսպէս՝ «Մենուաս արար զայ ար-
ձանագիր», Մենուաս-արձանագիր է անունն
ուսուք էր արդէն այն ժամանակ իմանալ որ ոչի
արձանագրին մէջ եղածէն գուրս բան մը պիտի
նշանակէ, բան մը որուն համար կանգնուած է
արձանագրութիւնը:

Իռուաս արցայի կոթողն արձանագրու-
թեան զր նիւէք առաջն աւ ցեւորութեան գտած
էր, նշանակութեան վերահաս ըլլալ կարելի
պիտի չըլլար, եթէ բելք շշաւ ըլլար այն
պարագան որ արձանագիրը կը գտնուի արուե-
տական լճակի մը մօտը որ Քէշլշ-դէօլ (Քահա-
նայի լիճ) կը հոչըսի, եւ կարելի է որ այն լճա-
կին մասն կանգնաւած ըլլայ, ձև միայն ակնար-
կել կրնանք՝ մատնանիշ ընելով որիշ աեղ մը
մեր գրանեները², թէ ինչպէս այս կարծիքը հաս-

տատուեցաւ եւ թէ ինչ օգուտ շահեցաւ այս
նիմիթերու քննութիւնը ճիշդ այս Բուսասոյ
կոթողն ընթերցմարն էր կնայ ըսուիլ որ յատ-
կապէս Բուսասոյ կոթողն ընթերցման զր
յաջործաց գլուխ հանել բերքի տուած տեղե-
կութիւնը գործածելով, գլխաւոր շարժառիթն
ու հիմն եղաւ, մեր միաբան ուսումնական ողջեւ-
որութեան որ այժմ աւարտելու վրայ է բելք
արդէն 1893ին առաջարկեց ինծին միասին
Հայոց աշխարհը պատմէ Խաղթեան պետքեան
բովանդակ երկիրը կանոնաւոր կերպով հետա-
գութելու համար, նոր արձանագրութիւններ
փնտուելով եւ յառաջն նախօժնները կրկն
համեմատելով: Առաջին ուղեւորութեան ժա-
մանակ զանազան աեղեկութիւններ տուած էր
բելք արձանագիրներու գոյութեան մասին՝
զորոնք չեր փնտուած գտած: զան զի իրն
տրուած սիւալ աեղեկութեանց համեմատ ընդ-
հանրապէս այս ամէն ալ արդէն ծանօթ կը
կարծէր:

Բայ այս ապահով էր որ կայ բազմու-
թիւն մը արձանագրութեանց՝ որ նոր գտնուելու
էին, այնավի թուով՝ որ պայմիսի ձեռնարկու-
թիւն մը կարդարացընէր: Զեռնարկութեան
համար զրամական միջցններ հայթայթելու մա-
սին նախաձեռնակ եղաւ Բուգովի Վերիսով, իր
անուամբ եղած հաստատութեան (Rudolf Vir-
chow-Stiftung) մէծ գումար մը մեր արամագրու-
թեան առաջ գնելով, ինչպէս որ նաեւ յետոյ նյոյն
հաստատութեանը շատ ուրիշ գումարներ ալ
տրուեցան: Մասնակից եղան նաեւ մէծ թուով
առանձնահան նպաստողներ: Նշանաւոր գումար-
ներ սամն շամբուրդի Աւերհոֆեան հաստատու-
թիւնն (Averhoff-Stiftung), Համբուրգի Աշխար-
հագրական ընկերութիւնն եւ Համբուրգի Կէ-
լին Հուչէն (Kellinghusen) հաստատութիւնը:
Մասնակցեցան նաեւ բերլինի Գիտութեանց ար-
քունի շնեմրանն եւ Գէունիգէնի Գիտութեանց
ընկերութիւնը: Պակսունց լրացոց գերմանից
կայսեր առանձնանութիւնը՝ իր արամագրու-
թեան ներքեւ գրուած գրամագլուխն:

Տարիներով յապաղեցաւ ձեռնարկու-
թիւնն այն շփոթութեանց պատճառաւ որ կային
մեր պատելու աեղեկը, եւ երբ 1898 տարւոց
Մայիսի 8ին բարելինէն մամբայ ելանք, բոլորիվնն
ապահով չերելով որ ընդհանրապէս առք գնել
պիտի կարենանք պատելու գլխաւոր երկիրը՝
Տաճկաստան: Աւելի եւս չէրի կրնար գուշա-
կէլ որ մեր ճամբարգրութիւնն՝ որուն համար
ուժ ամիս որոշուած էր նախնարար, այսչափ

¹ Տես Թովման Արքունիք Գիլը Գ, ԳԼ. Էւ: Մենու-
հիաց վայ շիք գրամ (Համան. Brossat, Collection d'histo-
riennes arméniennes, I, 237, Ա. 2) որ այս տեղ յիշաւ է Հա-
մբարաց լրացոցը: Այս նարեւացից (Ա) հարաբերած է:

² Տես Zeitsch. f. Ethnologie, 1892, S. 142ff; Z. f.
Assyriol. VII, 256, IX, 341ff.

պիտի երկարի՝ գիւտերու առատութեան պատճառաւ:

Առաջ աերեկութեանց համեմատ յօյ ուս
Նէինը Խուսահայոց երկիրը գտնել քանի մը Նոր
բեւեադիրներ, եւ անկարելի չէր երթեար պր
Արքից ընդու շրջակայ երկիրները կանոնաւա
րապէս հետազոտելով նորանոր նիմիթ եր գ անէինը
Բայց այսպէս չնդաւ Նոր արձանագրութիւններ
գտնելեցն բացառապէս միայն առաջական հողի
վրայ. Սակայն ուսուական եւ պարապական երկիրն
ները պատիշ ալ կարեւոր արդիւկներու ուժն
ցաւ թէ արգէն ծանօթ արձանագրութեանց
կրկն քննուելուն եւ թէ նընյան երկիրներու բնա
կան եւ պատմական աշխարհագրութեան եւ
Տնախառնութեան Կիտամամբ:

“ասի քան ուղեւորութեան ընմացքն եւ
տապացուած արդեանց մէկ մասը տեսնելը լաւ
ագոյն կըլլայ կարգու յիշել հռ Ասին եւ
խաղիս ձանօթ իշխողներն իրենց յաջորդու-
թեան կարգաւու”

Սորտուր Ա. եւ իւր հայրը լսութիւն, եթէ վերջինն՝ ինչպէս հաւանական է իշխան է երրեց, յառակ աղջ մը կը բանե՞ն ինչպէս յետոյ պիտի ցացըննեք: Բայն խարգեան իշխազաց շաբթէ կը սրի Աբով, որ հակառակորդն էր Սաղմանասարայ Բ.Ի. Ըստքանանեաց 860—826ի իշխազարքայուն: Վերջնորդ հետ կոտած է իւր յամորդոն աշ. Սորտուր Բ. (Եղասիրի): Ասոր յափորդեց հայութիւն: Ու Ա-լանին կը կոչէ Ասմին-Եպուակի: Դի. Սաղմանասարայ Բ.Ի. որդին: Կը յաջորդեն իւր որդին Միջուռնու, ասոր որդին՝ Աւելիուն², ասոր որդին՝ Ասրդուր Գ. որ հակոռակորդն էր Ասորեստանեաց 745—727 տարիների իշխազական պիտիսարայ Բ.Ի. եւ ինչպէս մը նոր գտած արձանագրութիւններէն կ'երեւայ նաև անոր նախորդին՝ Ասուր-Նիքարիի: Իւր յար ջորդն է Բասսաւ Ա. որմէ են խալքեան արձատակագրութեանց, ամենէն հետաքրքրականները եւ որ հակառակորդն էր Ասրդուր Բ.Ի. (722—705): Իւր յափորդք՝ Երեւուի Բ. (Հակոռակորդ)՝ Սահերի 705—681), որդին՝ Ռուսուր Բ.: մը «Նոր իշխան Խաչուակիս», որ ժամանակակից էր Ասարհաղդոնի: Խաչուական կը համար մէջ Բասսաւ Գ.՝ Երեւուանու ողունի անն իշխազարքան էր Ասարհաղդոնի:

3. *Zoologischer Jahrbuch* für die gesamte Physiologie der Tiere, 1894, S. 192.

² Արքիստիս՝ որդի Մեծութանց կը կոչուի խալբերեն
“Արքիստիս Մեծութանցնուն, նոյնակա միւսներու”

խոշն է որ Սառըրանաբարձի հետ գործ ունեմ՝ վերընսոյ տարեկը բաթեանց համեմատ Անկարելի չէ որ նյոյ խակ Խուսան Բ. ըլլայ՝ իշխանութեան երկար ժամանակ մ'ընդունենալվ՝ այն, որ Կատրասանաբարձի հետ թղթակցութեան մէջ եր Ա. յն առեն Աստրանաբարձի յիշած Սորուոր Գ. Եղած պիտի ըլլայ Խոսանաց Բ. ի յաջորդը, իս այն առեն բարեկան աշ ժամանակները փոխադրեն լու զնենք և երշխուած են Խոսանաց Գ. պարզու ները, պուր ժանօնի են մեջի մայն Խոփրաց դաշիւի արձանագիրներէն Խոյց Կարեկի ալ և որ յաջորդութեան կարգն եղած ըլլայ՝ Խոսանաց Բ. (Խոսանաց), Խոսանաց Գ. և Խոսանաց Գ.:

գանձ այժմ բռն ուղերդութեան, զօր սկսած 1898 Մայիս 8ին քերընէն: Ընկերացածքաթեամբ Լավար Բելլը՝ որ իր գամաւոր ու զեկոց եղաւ, ուղերդութեան երկու առաջնորդութերը մասնարդեցին Արշակի, Օգեստի, Նովուստիկի վըստէն դեպ ի Այսպիկակառա: Մասնաւոր ուշագրութիւն եղաւ վրական ուազմեռ դշուն, որ այս սահմանմէի ճամանակերն է որոնց վըստը Հաջիկ բանանակի դեպ ի Յառաջակորչան Սփսի գաղթած են: Բելլ յետ կարեց անեւ անթական ուազմուղին որ նոյն պատմառաւ ու ուշագրութեան արժանին է: Տիգին մէջ կրկնէ քննուեցած թանգարանին մէջ պահուած բեւեւագիր արձանագրութիւններ, յատկապէն Սարիկամիշի դժուռարին եւ շատ վաստած արձանագիրն (Արդիստուեց Այ), նցնաւէն Ադամիսնի (Կոր-Քայագիս) բեւեւագիրն Սարգուրի գու (Արդիստիմինիս) երկար ժամանակ եւ շատ աշխատավորիւն պահանջեց քննութիւնը յատկապէտ առաջնորդն գէւ վրական պատմառու: Յետոց ուղերդուեցած (Յանձնիս սկիզբները) դեպ ի Սիմմանի պղնձահանքնի Գետաբերք, որը տարին սեր յառաւ Բելլ սկսած եւ իր իր կովկասան հետազոտաթիւններ այն տեղույզ գէրեց զմաննոց ներու ընդարձակ եւ շատ արդինաւեա վղազուն ներով, եւ որ չըս տարի հնա մասէն ետք իր հետազոտաթիւններ աւարտեց վերցյիշեալ առաջն ուղերդութեամբ ի գայ (1891ին):

Գետաբերք լրացնեցաւ ուղիւրով էւնան
հանդերձանքը, Հարկաւոր ծառայից մեկ մասը
բռնուեցաւ եւ գնուեցան հեծելու եւ գրաստի
Հարկաւոր ձիերը Յուլիս 14ին (2ին.) երբ ըն-
կերպից եղած էն երկու որից կամաւորերը
ալ՝ այսինքն Վալդեմար եւ Բօրիս Փալ Սայդլից
(B. v. Boris von Seiditz), ամենը կհակած ո (թ-
շոդի Փառաներով միախան, եւ 14 ժի, շարու-
նակեցնու ճաման անանեան Պատանախան, եւ

Գոկշա կրները՝ երկու խմբի բաժնուած՝ գեւի ի Ալեւանայ լիճը, Այս մեծ բարձրագաւառային լճին եղելքները հիմնովն քննուեցան եւ շատ անդամ արշաւակը եղաւ անոր հարաւային ար-
փանց լեռները Կրկին համեմատուեցան, կաղա-
պարաւեցան եւ լուսանկարուեցան թելքի կող-
մանէ տուաջինն ճամանագրութեան տառած գտնուած
բեւեռագիր արձանագրութիւններն Զարալու-
(Սարգսովի Դ-), եւ Կէցլանի-Գիրըն (Քուսան-
տեղերուն, ինչպէս նաև Արդակլսի արձանա-
գիրն (Արդիսահի Ա-), որ յառաջուընէ ծանօթ
էր, և մասնաւորի յիշեալ արձանագրութեանց
երկրորդն կրկին քննութեամբը՝ նշյան արձանա-
գիրն սկզբով կի դիտնականն հրատարակութեան՝
վրայ կարեւոր ուղղելիքներ գտնուեցան: Բաց
ասան որ որոշուեցան բազմաթիւ նախապատմական
գերեզմաններ, ի մասնաւորի Զարալուի քոլ:
Լիք արեւելիան աբբի, զրք քննեցիր առաջաւո-
տաւոր նաւակով մը Զարալուն ինքնէւ շորոշը,
տեսնուեցան որ յարմար չէր բեւեռագիր ար-
ձանագիրներ քանիկելու: Հոռ կը պակսին
ժայռու որ անհրաժեշտ են արձանագրութեանց
քանդակուերան:

Բուսաստանի մէջ յիշենք գարենեալ էշ-
մանի ըրած այցելութիւննիս, ուր ուղեւորաց
ունկնդրութիւն շնորհեց Ամեն, Կաթոլիկոսը,
եւ ուր Համեմատուեցան բարձրամիջիւ արձանաւ-
ցորեթիւննիւ, որ գտնուած են ուռաւանն հողին
վոյա՝ ի մասնաւութիւնը Արքանիւր: Աղքասանքը պապովի
մերձակայ էլլար եւ Կովկասն աեղերուան արձա-
նագրութիւնն (Արքիստանյ Այ) Համեմատելու
համբ այն տեղերն ալ այցելեցինք: Միւս կող-
մանէ ստիպուած էինք ուռաւանն հողին վոյա
երկար շնչաւ Երասխի հովտին տօմի երուան պատ-
ճառուա, — շքեւ զուրկ համբանելը մինչեւ 60°
ստիգման նեղսիս: Փութով աճապարեցինք
հանիլ բարձրագիր, ուստի աւելի զզվ Արքաս-
տականը (Արքրէջնան): Ի Կաթողիչնան (13/1
Օգոստո): Հուականոր պարսկական իշխանակա-
րանները մասամբ քանդուած քանուեցան, մա-
սամբ ու ի մասնաւորի տանանկինն մեծ պատ-
րակը — մերկացաւած ամեն միւսինի զարդերէն:
Հաւանօրէն նշն իսկ մոր տիրոջ՝ Ռահիմ իսան
Կաթողիչւանսի անուն հողմանէ, որ ծախած ըլ-
լալու է զանոնք: Օքոստո 14ին (2ին) Զուղայի
քով անցանք Պարսից սահմանը: Ճամբան դէպ

а Nikolsky, առևտնական հոգի վրայ գտնվուած վանդակն
առ է առաջ պատճենած է անց ի բար մենայրք հրատարակութեան մէջ՝
այս թիւ Խամբարութեան կամքաբոր, Տեառ Ե. (Մատերիալն
ու անուշաց Հայոց Խամբար 1860 թ.)

ի Դաւրեժ Վալդեմար Սայդլից և առջերտուա
զրող Գելինգեյա (Galingeia) առջը՝ սատի
զւս թաթարախօս երկիր մէջ՝ հանդիպեցանք
ցայց սակաւածանօթ կամ թերեւա բոլորվին
անձանօթ իրանեան բարատիք մը՝ որ շատ ապր
մեր է արդի պարսկերէնէն։ Գաւառաւարաբառիա
մեռն առնուած է Հորու գեղէն։ որ աղջապէս
իր խօսուի։

28

Ե Յ Լ Ե Ւ Ա Յ Ե Ր

1. Պարիսի Նույնականության հայ ռազմականքը;
Paris-Nouvelles պարբերական լուսատան, որոն յա-
ղացակ խօսքականութիւնը Տեմբլը Ս. Պատիմբ-թէկէ
իր հոգոյ, երբեք աղաց չ'ընկը իր ուոր էլիթրական
մէջ մէր պարբերական Հայոց կամ ռազմական վրայ
ուրախակի լըներ Հայոցքերու: Յանձնու նի թուոյն
մէջ կը կարդանք արախակ թէե Պատիմբ հայ
ռազմական կամ Վաշինգտոն Ակադեմիան և Խաչկի
Սարգսյան ճարագարապետութեան ուսումնական
ընթացքնին յաջողութեամբ եւ պատուի աւար-
տած են: Առաջնաւարաց Պալայ Կենդրականին
աշխարհականին են եւ քանի մը ասոր յառաջ
Պարա անցած, ուր Հայութական մոժքարան
մաս էին, որի ասկայու յաջողեցան նաև զի՞ւերու
և կամորթիւնու վարժարան մանեւրու: Քանի մը
չափ ուսումնաւարաներու մէջն Նետառեան հի-
մներուն, Պարտական վշտերու վկանական արժա-
նացած են, ասուցիւ գովկէն եւ արախական
նշան մը փոխթյ և յաջողութեան: Այս յա-
ջողութիւնը կը մազթէնիք մէկը ալ որ մէր գոր-
ծունեաւթեամբ մը եւ, լուսադնյան ապահովով մը

պատկեր։ 2. Հայ օրբերուն է Նորագությունը՝ Վարդավան 15ին անցեց անեղության Պարփիթ Վաուդվիլ (Vaudeville) թատրոնին մէջ՝ մեծ ցերեկոյթ ու ի նպաստ հայ օրբերիներուն, որ կազմակերպուած էր՝ “Պարզուածանություն” թեատր ընդհանուր համախաչուած թատրոն առ եւ կայսերական թատրոն առ եւ այլ թատրոններ։